

Fragment van een christelijke versinscriptie uit de vijfde eeuw, hergebruikt in de vloer van de Santi Quattro Coronati.

Rome is een stad vol inscripties. Je ziet er overal Latijnse teksten op monumenten en gebouwen. Sommige maken duidelijk voor wie een gebouw of monument is opgericht, wie het heeft laten bouwen of restaureren, of wat er bijzonder aan is. Andere vertellen wie ergens staat afgebeeld of wat er ooit op die plek is gebeurd. Soms moet je ook de geschiedenis van Rome goed kennen om de betekenis van een inscriptie te kunnen doorgronden. Samen vertellen Latijnse inscripties in Rome het verhaal van de Eeuwige Stad. *Saxa loquuntur*: de stenen spreken!

Latijnse inscripties hebben hun eigen 'taal', met veel afkortingen en weglatingen. Een voorbeeld: op de Pons Fabricius (62 v.C.), de brug die het Tibereiland met het centrum van Rome verbindt, staat de volgende inscriptie:

L FABRICIVS C FILIVS CVR VIAR
FACIVNDVM COERAVIT

L is de afkorting van *Lucius*. *FABRICIVS* is een familienaam. De letter V kan ook staan voor de klinker 'u': het is *Fabricius* (niet *Fabricivs*). C is de afkorting van *Gaius* (met een G), maar hier is *Lucius* de zoon (*filius*) van *Gaius*, dus de naam van de vader moet in de genitivus staan: *Gai*. *CVR VIAR* is een afkorting voor *curator viarum* ('opzichter van de wegen'). In de transcriptie van de inscriptie in kleine letters worden de afkortingen als volgt aangevuld tussen ronde haken:

L(ucius) Fabricius C(ai) filius, cur(ator) viar(um),
faciundum coeravit.

C(ai) werd uitgesproken als *Gai*.

Nu kunnen we de tekst vertalen. *Faciundum coeravit* (archaisch Latijn) is *faciendum curavit* ('heeft laten maken'). Wat heeft *Lucius Fabricius* laten maken? Het lijdend voorwerp ontbreekt, dus moeten we aanvullen: 'dit' of 'hem' of 'deze brug'. Een goede vertaling luidt dan: 'Lucius Fabricius, zoon van *Gaius*, opzichter van de wegen, heeft deze brug laten maken.' Dit voorbeeld maakt duidelijk dat we de teksten van inscripties vaak moeten begrijpen in samenhang met het object waarop ze zijn aangebracht.

Deze gids leert betrekkelijk eenvoudige Latijnse inscripties te ontcijferen en zo te begrijpen wat er staat en waarom het er staat. De teksten in dit eerste deel zijn geselecteerd op grond van drie criteria: locatie, leesbaarheid en historisch belang. Dat wil zeggen: ze bevinden zich op bezienswaardige plekken die goed toegankelijk zijn, ze zijn niet te beschadigd of te moeilijk om te lezen, en ze hebben betrekking op belangrijke personen, gebeurtenissen, bouwwerken, verhalen en maatschappelijke verschijnselen. De ordening is topografisch, zodat men tijdens het lezen een virtuele wandeling maakt door de Eeuwige Stad.

1. Tempel van Antoninus en Faustina

(141, 161 n.C.)

Divo Antonino et
divae Faustinae ex s(enatus) c(onsulto).

1	divus	vergoddelijkt
2	ex consultum	op grond van besluit

Vraag:

Welke naamval is **senatus** (regel 2)?

Opmerking:

Antoninus Pius was keizer van 138-161. Hij was een van de Adoptiefkeizers, die regeerden in de grootste bloeiperiode van het Romeinse Rijk. Aanvankelijk was de tempel alleen gewijd aan zijn vrouw Faustina, die in 140 was overleden. Na de dood van Antoninus werd de tempel ook aan hem gewijd en werd de regel met zijn naam toegevoegd aan de inscriptie. Zie ook *Caput Mundi* blz. 33.

2. Boog van Titus (81 n.C.)

Senatus
populusque Romanus
divo Tito divi Vespasiani f(ilio)
Vespasiano Augusto.

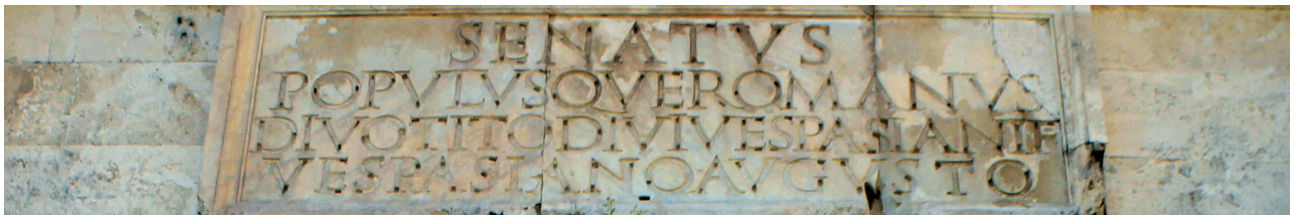
Opmerkingen:

In dit soort monumentale inscripties waren oorspronkelijk bronzen letters in de gleuven aangebracht. Dat kun je nog steeds zien aan de gaten waarin de letters waren bevestigd. Titus was keizer van 79-81. In 70 had hij Jeruzalem veroverd en zijn vader Vespasianus gebruikte de oorlogsbuit om de bouw van het Colosseum te bekostigen. Dat laatste wordt bevestigd door een uitgewiste inscriptie in het Colosseum, die op grond van de lettergaten in de steen als volgt wordt gereconstrueerd:

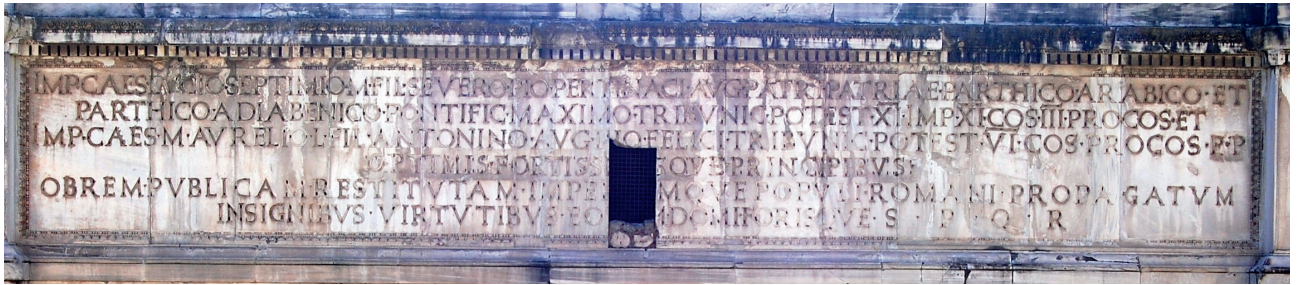
3	divus divo t/m Augusto	vergoddelijkt één persoon

[[I[mp(erator)] Caes(ar) Vespasi[anus Aug(ustus)] | amphitheatru[m novum?] | [ex] manubi(i)s [fieri iussit?]]
'Imperator Caesar Vespasianus Augustus heeft het nieuwe amfitheater laten maken van de oorlogsbuit.'

De triomftocht van Titus is afgebeeld op de binnenkant van de boog. Zie ook *Caput Mundi* blz. 44, 51.

3. Boog van Septimius Severus (203 n.C.)

- 1 Imp(eratori) Caes(ari) Lucio Septimio M(arci) fil(io) Severo Pio Pertinaci Aug(usto), patri patriae, Parthico Arabico et
- 2 Parthico Adiabenico, pontific(i) maximo, tribunic(ia) potest(ate) XI, imp(eratori) XI, co(n)s(uli) III, proco(n)s(uli), et
- 3 Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Aurelio L(uci) fil(io) Antonino Aug(usto) Pio Felici, tribunic(ia) potest(ate) VI, co(n)s(uli), proco(n)s(uli), «p(atr) p(atr)iae,
- 4 optimis fortissimisque principibus,»
- 5 ob rem publicam restitutam imperiumque populi Romani propagatum
- 6 insignibus virtutibus eorum domi forisque s(enatus) p(opulus)q(ue) R(omanus).

1	Pertinax, -acis pater patriae	Pertinax vader des vaderlands
2	pontifex maximus tribunicia potestate XI (undecimum) III (tertium) proconsul	pontifex maximus, hogepriester met het gezag van volkstribuun voor de elfde keer voor de derde keer proconsul, ex-consul
3	VI (sextum)	voor de zesde keer
5	ob rem publicam restitutam imperiumque propagatum propago (-are)	participia dominant vertalen (ab urbe condita-constructie) vergroten, uitbreiden
6	foris	in het buitenland

Opmerking:

Septimius Severus was keizer van 193–211. Zijn zoon, Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Aurelius L(uci) fil(ius) Antoninus Aug(ustus) Pius Felix, is beter bekend als Caracalla. In 198 maakte Severus hem medekeizer. De oorspronkelijke tekst van regel 3 (eind) en 4 luidde:

[[et | P(ublio) Septimio L(uci) fil(io) Getae nobiliss(imo) Caes(ari)]]

‘en voor Publius Septimius Geta, zoon van Lucius, meest edele Caesar.’

Deze Geta was de jongere broer en vanaf 209 medekeizer van Caracalla. Na de dood van hun vader liet Caracalla Geta ombrengen en liet hij ook diens naam uit alle inscripties verwijderen: dat heet *damnatio memoriae*. Op de boog van Septimius Severus is de naam van Geta toen vervangen door een neutrale tekst die alleen op Severus en Caracalla betrekking heeft. Zie ook *Caput Mundi* blz. 44.

4. Boog van Constantijn (315 n.C.)

Imp(eratori) Caes(ari) Fl(avio) Constantino Maximo
P(io) F(elici) Augusto S.P.Q.R.,
quod instinctu divinitatis mentis
4 magnitudine cum exercitu suo
tam de tyranno quam de omni eius
factione uno tempore iustis
rem publicam ultus est armis,
8 arcum triumphis insignem dicavit.

3	instinctus, -us divinitas, -atis	inspiratie godheid
5	tam ... quam tyrannus	zowel ... als tiran (Maxentius)
6	factio, -onis	politieke groep, volgelingen
7	ulciscor de, ultus sum	wreken op
8	dico (-are)	wijden

Vragen:

1. Waarvoor staat de afkorting **S.P.Q.R.**?
2. Deze tekst staat vol stijlfiguren. Citeer uit regel 3-8 een voorbeeld van:
  - a. alliteratie
  - b. chiasme
  - c. asyndeton
  - d. hyperbaton

Opmerking:

Constantijn was keizer van 306-337. In 312 had hij Rome veroverd op zijn rivaal Maxentius. Constantijn steunde het christendom en wordt algemeen gezien als de eerste christelijke keizer. Zie ook *Caput Mundi* blz. 44-45, 107.

5. Colosseum (gedenkteen oostzijde, 1750)

	Amphitheatrum Flavium, triumphis spectaculisq(ue) insigne, diis gentium impio cultu dicatum,
4	martyrum cruore ab impura superstitione expiatum. Ne fortitudinis eorum excideret memoria, monumentum
8	a Clemente X p(ontifice) m(aximo) an(no) jub(ilaei) MDCLXXV parietinis dealbatus depictum, temporum injuria deletum,
12	Benedictus XIV pont(ificus) m(aximus) marmoreum reddi curavit an(no) jub(ilaei) MDCCL, pont(ificatus) X.

3	diis gentes, -ium dico (-are)	= deis heidenen wijden
4	martyr, -yris impurus superstitio, -onis	martelaar onrein bijgeloof
5	expio (-are)	reinigen
6	fortitudo, -inis excido (-ere)	moed wegvallen, verdwijnen
7	monumentum	gedenkteken
8	Clemens X	paus van 1670-1676
9	jubilaeum annus iubilaei	= iubilaeum jubeljaar (heilig jaar, elke 25 jaar gevierd)
10	parietinae dealbatus depingo, -pinxi, -pictus	oude muren, ruïnes witgekalkt schilderen
11	injuria	= iniuria
13	marmoreus	in marmer
14	pontificatus, -us X (decimo)	pontificaat, pausdom het tiende (jaar)

Vragen:

- Bekijk de afbeelding van de inscriptie. Aan het gebruik van welke letters kun je zien dat dit geen antieke inscriptie is?
- We zagen de titel **pontifex maximus** al eerder in nr. 3.
  - Voor wie was de titel gereserveerd in de Romeinse keizertijd?
  - En voor wie wordt de titel sinds de vijftiende eeuw gebruikt?
- Welke naamval is **pontificatus** (regel 14)?

Opmerkingen:

De bouw van het Colosseum werd in 72 begonnen onder keizer Vespasianus en in 80 voltooid door keizer Titus (zie nr. 2).

Benedictus XIV was paus van 1740-1758. Hij was ervan overtuigd dat er ooit christenen ter dood waren gebracht in het Colosseum en wijdde het daarom in 1749 tot heilige plek. Hiermee kwam definitief een eind aan het gebruik van het Colosseum als steengroeve. Zie ook Caput Mundi blz. 42-43.

6. Sint-Jan van Lateranen (façade, 1735)

- a. Op de voorzijde (jaartal op rechterzijde)

Clemens XII pont(ificex) max(imus) anno V Christo
Salvatori in hon(orem) ss(anctorum) Ioan(nis)
bapt(istae) et evang(elistae) || MDCCXXXV.

1	V (quinto) Salvator, -oris ss. Ioannes, -is baptista evangelista	vijfde (nl. van zijn pontificaat) de Verlosser meervoud van s(anctus): 'de heilige(n)' Johannes de Doper de evangelist

Opmerking:
Clemens XII was paus van 1730-1740. Hij liet de nieuwe
façade van de Sint-Jan van Lateranen bouwen en gaf op-
dracht voor de bouw van de Trevifontein.

- b. Aan weerszijden van de middelste toegangspoort

Sacos(ancta) Lateran(ensis) eccles(ia),
omnium urbis et orbis
ecclesiarum mater
et caput.

1	sacrosanctus Lateranensis ecclesia	zeer heilig van het Lateraan kerk
3-4	mater et caput	Deze kerk, oorspronkelijk gebouwd door keizer Constantijn (306-337), was de eerste basiliek in Rome en geldt nog steeds als de hoofdkerk van de wereld, hoger in rang dan de Sint-Pieter.

Vraag:

Romaanse talen ontleen hun woorden voor kerk aan het
Grieks-Latijnse woord **ecclesia**. Wat is 'kerk' in het Frans,
Spaans en Italiaans?

7. Scala Sancta (1589)

a. Op de voorzijde (jaartal op rechterzijde)

Sixtus V fecit sanctioriq(ue) loco Scalam Sanctam posuit
 || a(nno) MDLXXXIX, p(ontificatus) IV.

1	sanctiori scala pontificatus, -us IV (quarto)	abl. ev. trap pontificaat, pausdom het vierde (jaar)
---	--	---

Opmerkingen:

Volgens de overlevering zou Jezus in het paleis van Pontius Pilatus in Jeruzalem over deze trap hebben gelopen en zou Helena, de moeder van keizer Constantijn, de trap in de vierde eeuw hebben overgebracht naar het Lateraanse paleis in Rome. In de middeleeuwen stond de trap bekend als de Scala Pilati ('trap van Pilatus').

Sixtus V was paus van 1585-1590. Het middeleeuwse Lateraanse paleis was tijdens het verblijf van de pausen in Avignon (1309-1377) ernstig in verval geraakt. Daarom liet Sixtus het afbreken en een nieuw Lateraans paleis bouwen,

dat ook beter paste bij de stijl van zijn tijd. Van het oude paleis bleef alleen het Sancta Sanctorum, de middeleeuwse bidkapel van de pausen, in zijn geheel bewaard. Eromheen liet Sixtus een nieuw gebouw oprichten (*fecit*), waarbij hij ook de treden van de Scala Pilati naar het Heilige der Heiligen liet overbrengen (*posuit*). Verder liet Sixtus in Rome vier oude obeliskken heroprichten (nr. **2.1**, **2.6**, **2.10**, **2.11**), beelden van Petrus en Paulus op de zuilen van Trajanus en Marcus Aurelius zetten (nr. **3.2**, **3.3**) en de Mozesfontein bouwen (nr. **4.1**).

b. In het Heilige der Heiligen

Non est in toto sanctior orbe locus.

Metrum: pentameter

8. Santa Prassede (vloer, 20e eeuw)

Conditorium reliquiarum sanctorum martyrum in
aedibus sanctae Praxedis. ✠

1	conditorium reliquiae (mv.) martyr, -yris aedes, -ium (mv.) Praxedes, -is	bewaarplaats beenderen martelaar huis Prassede
---	---	--

Vraag:

Waarvoor staat het teken ✠? Gebruik je kennis van het Griekse alfabet.

9. Santa Maria Maggiore – Graftschrift van Bernini (20e eeuw)

Ioannes Laurentius Bernini,
decus artium et urbis,
hic humiliter quiescit.

1	Ioannes Laurentius	Gian Lorenzo
3	quiesco (-ëre)	rusten

Opmerking:

Bernini is oorspronkelijk zonder graftschrift bijgezet in het familiegraf onder de vloer van de Santa Maria Maggiore. Sinds de 18e eeuw, toen de familie door paus Benedictus XIV in de adelstand werd verheven, wordt de plek gemarkeerd door een eenvoudige steen met familiewapen en inscriptie: *Nobilis familia Bernini | hic | resurrectionem expectat: 'De edele familie Bernini wacht hier op de verrijzenis.'* Pas in de 20e eeuw kreeg Bernini een eigen graftschrift.

Bernini leefde van 1598-1680. Hij geldt als de belangrijkste beeldhouwer van de Italiaanse barok. Hij maakte onder meer Pluto en Proserpina (1621), David (1624), Apollo en Daphne (1625), het baldakijn in de Sint-Pieter (1633), de Vierstromenfontein (1651), de Extase van Theresa (1652), het Sint-Pietersplein (1656-67), en het Olifantje (1667), en hij ontwierp nieuwe engelen voor de Engelenbrug (1669, nr. 28). Zie ook *Caput Mundi* blz. 164-166.

10. Santi Apostoli – ‘Graftchrift van Michelangelo’ (ca. 1800)

In de kloostergang links van de kerk, even aanbellen

Michael Angelus
Bonarrocius,
sculptor, pictor, architectus,
4 maxima artificum frequentia
in hac basilica s(anctorum) XII apost(olorum) f(ratrum)
m(inorum) c(onventualium)
XI Kal(endas) Mart(ias) a(nno) MDLXIV elatus est,
clam inde Florentiam translatus
8 et in templo s(anctae) crucis eorumd(em) f(ratrum)
V Id(us) Mart(ias) eiusd(em) a(nni) conditus.
Tanto nomini
nullum par elogium.

1	Michael Angelus Bonarrocius	Michelangelo Buonarroti
3	sculptor pictor architectus	beeldhouwer schilder architect
4	artifex, -ficis frequentia	kunstenaar menigte
5	basilica fratres minores conventuales	basiliek, kerk ‘minderbroeders conventuelen’ (een orde van franciscanen)
6	XI Kal. Mart. effero	20 februari (want 1564 was een schrikkeljaar) begraven
7	Florentia	Florence
8	templum crux, crucis eorumdem	kerk kruis = eorundem
9	V Id. Mart. condo	11 maart bijzetten, begraven
10	elogium	grafschrift (vul aan est)

Opmerking:

Michelangelo leefde van 1475-1564. Hij geldt als een van de belangrijkste kunstenaars van de Italiaanse renaissance. Hij maakte bijvoorbeeld de Pietà in de Sint-Pieter (1499), de plafondschildering van de Sixtijnse Kapel (1508-12), het

Laatste Oordeel (1537-41) en Piazza del Campidoglio (1536-46) en hij begon aan de koepel van de Sint-Pieter (1546-64). Zie ook Caput Mundi blz. 141-143, 148-151.

11. Santa Maria in Aracoeli – Graftschrift van de vinder van de Laocoöngroep

(1529, opnieuw uitgebeiteld in 1856)

Achter in de linker zijbeuk

Felici de Fredis, qui ob proprias
virtutes et repertum
La^roc^lohontis divinum quod in
4 Vaticano cernis fere
respiran(s) simulacr(um) im(mo)rtalitem
meruit, Federicoq(ue) paternas
et avitas animi dotes referenti
8 inmatūra nimis morte praeve(n)tis
Hieronima Branca uxor et
mater Iuliaq(ue) de Fredis de Militib(us)
filia et soror moestis(s)ime p(osuerunt)
12 ann(o) D(om)i(n)i M D XXVIII.

1	Felix de Fredis	Felice de' Fredi
2	repertum . . . simulacrum	participium dominant vertalen
3	Laocoon	les Laocoon = Laocoön
5	respiro (-are) simulacrum	ademen beeld
6	Federicus	Federico (zoon van Felice)
7	animi dotes (vrl.)	intellectuele gaven
8	inmaturus praevenio	= immaturus tegenhouden
9	Hieronima Branca	Girolama Branca
10	Iulia de Fredis de Militibus	Giulia de' Fredi de' Cavalieri
11	moestus	= maestus

Opmerking:

In 1506 vond Felice de' Fredi de Laocoöngroep vlakbij de Sette Sale cisterne. Op advies van Michelangelo kocht paus Julius II

het werk aan voor de Vaticaanse collectie, waar je het nog steeds kunt bewonderen. Zie ook *Caput Mundi* blz. 187-188.

